

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України
провідному науковому співробітнику
відділу міжнародного права та права Європейського Союзу,
доктору юридичних наук, професору
Камінській Наталії Василівні

ВІДГУК

опонента – доктора юридичних наук, професора, виконуючого обов'язки
завідувача кафедри порівняльного і європейського права Навчально-
наукового інституту міжнародних відносин Київського національного
університету імені Тараса Шевченка Буроменського Михайла
Всеволодовича на дисертацію Куяна Михайла Володимировича на тему
«Інститут правонаступництва в праві Європейського Союзу», подану на
здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 29 – «міжнародні
відносини», за спеціальністю 293 – «міжнародне право»

Актуальність теми дисертації Куяна Михайла Володимировича пов'язана передусім з необхідністю ретельного правового аналізу внутрішніх процесів в *sui generis* міждержавному об'єднанні, яким наразі є Європейський Союз. Надзвичайно складні та унікальні в своєму роді процеси розвитку і трансформації європейських інтеграційних організацій (від Європейських Співтовариств до Європейського Союзу) на основі їх установчих договорів, що характеризуються перманентністю правовідносин, пов'язаних з переходом прав та обов'язків, від одних суб'єктів до інших, беззаперечно розглядалися в міжнародно-правовій науці, однак жодна спроба надати їм комплексну, узагальнену оцінку як явищу, що має риси, що впливають з природи міждержавного союзу, вітчизняній правовій науці не відома. Автор пропонує називати це *in abstracto* правонаступництвом, узагальнюючи тим самим юридичну сторону внутрісистемних трансформацій, що лише підкреслює комплексність явища, якому слід надати наукову оцінку. Ця дисертація є цікавою спробою зробити таке дослідження і немає сумнівів в тому, що настав час підтримати таку своєчасну ініціативу. Отже, тема дисертації є актуальною,

а її розкриття сприяє усвідомленню закономірностей розвитку права ЄС та практики його застосування.

Наукова новизна отриманих результатів. Постановка мети, сформульовані завдання дисертації, хід їх вирішення засвідчують наукову новизну роботи і визначають її як, по суті, першу у вітчизняній науці міжнародного права працю, в якій здійснено спробу дослідити положення про правонаступництво Європейського Союзу стосовно Європейського співтовариства та ключові функціональні принципи ЄС: примату і прямої дії права ЄС, надання повноважень, субсидіарності і пропорційності.

Здебільше на позитивну оцінку заслуговують основні висновки цього дослідження, а саме:

— можна погодитися з запропонованою автором концепцію правонаступництва в ЄС як такого, що ґрунтується на науковій гіпотезі, що євроінтеграція в широкому розумінні є загальною підставою правонаступництва в ЄС. Це одна з центральних концепцій дисертації. Слідуючи цій логіці, дисертант пропонує виділяти дві взаємопов'язані теоретичні моделі (два види) правонаступництва в ЄС: євроінтеграційне функціональне правонаступництво та євроінтеграційне організаційне правонаступництво. Відповідно, правонаступництво Європейського Союзу стосовно Європейського Співтовариства розглядається як правонаступництво у відносинах міжнародних організацій. Особливість цього виду правонаступництва визначає, на думку дисертанта, специфіка його фактичної підстави як реорганізації шляхом поглинання Європейського Співтовариства Європейським Союзом та закріплення його правосуб'єктності в Договорах ЄС. Цей вид запропоновано трактувати як євроінтеграційне функціональне правонаступництво. Правонаступництво ЄС стосовно його держав-членів в дисертації запропоновано трактувати як євроінтеграційне організаційне правонаступництво. Відзначено, що нинішній правовий статус ЄС та все більший його розвиток до федеративної форми актуалізують постановку питання про набуття державою повноправного членства в ЄС (приєднання,

об'єднання) як особливий випадок, нетиповий, модифікований вид правонаступництва, що не є тотожним правонаступництву держав, які об'єднуються в федерацію. Набуття державою повноправного членства в ЄС не змінює характер її міжнародної правосуб'єктності, але зобов'язує узгоджувати зміст своєї міжнародної правосуб'єктності з міжнародною правосуб'єктністю ЄС згідно Договорів ЄС;

- варто позитивно оцінити розвиток дисертантом доктрини міжнародного правонаступництва міжнародних міжурядових організацій. Автор чомусь не зазначив це в переліку наукової новизни дослідження, а це варто було б зробити. Дослідники міжнародних організацій зазвичай мало приділяють уваги цьому питанню, можливо вважаючи його другорядним. Однак, саме розвиток ЄС від Співтовариств до Союзу продемонстрував раніше здавалося малопомітні сторони в переході прав та обов'язків від ММУО до міждержавного союзу, коли відбувалася трансформація міжнародних відносин на внутрішньосоюзні;

- дисертант правильно розмірковує про можливість застосування звичаєвих норм, звертаючи увагу одночасно на своєрідність правової природи ЄС та його правової системи, що ускладнює застосування універсальних договірних і звичаєвих норм міжнародно-правового інституту правонаступництва;

- в дисертації правильно зазначено, що об'єктом наступництва ЄС є права та обов'язки його держав-членів, пов'язані з реалізацією детермінованих їх суверенними правами функцій та аргументовано, що набуття Європейським Союзом окремих прав та обов'язків його держав-членів та його правотворча компетенція відображається в європейській доктрині примату і прямої дії права ЄС і в положеннях Договорів ЄС та зобов'язує держав-членів до адаптації їх законодавства;

- цінністю цієї наукової роботи є дослідження концепції автоматичного правонаступництва. Звертається увага на те, що в праві ЄС не існує юридичного механізму для вирішення проблем правонаступництва,

пов'язаних з процесами сецесії в державах-членах. Тому слід врахувати позитивні сторони та ризики концепції автоматичного правонаступництва. Концепт автоматичного правонаступництва може бути використаний за умови, що відповідний суб'єкт спроможний виконувати міжнародно-правові зобов'язання та відповідає критеріям членства в Європейському Союзі;

– цікавими є положення дослідження, присвячені вивченню національної практики держав-членів ЄС у сфері правонаступництва, у тому числі, практики держав-членів ЄС щодо правонаступництва міжнародних договорів. Досліджено досвід договірного регулювання питань правонаступництва між Україною, Європейським Союзом та його державами-членами. Заслугує на особливу увагу аналіз застосування Декларації Європейського Співтовариства про керівні принципи визнання нових держав у Східній Європі та в Радянському Союзі від 16.12.1991 р. (Declaration on the Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union), що не втрачає свого значення;

Низка висновків дисертації пов'язана з розвитком та удосконаленням вже сформульованих іншими авторами ідей, тверджень, концепцій тощо.

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових результатів. Концепція дисертації є вмотивованою. Структура дисертації є збалансованою за обсягом і змістом. Обраний науковий підхід до розгляду питань, що входять до предмету цієї наукової роботи, є логічним, хоча часом в роботі спостерігається історико-політичний уклін. Робота відзначається взаємозумовленістю концепції, завдань і результатів, цікавим змістовним матеріалом та аргументованістю. Особливо варто відзначити проведення у цій дисертації розгорнутого аналізу практики ЄС з міжнародного правонаступництва, що взагалі не було предметом дослідження українських вчених.

Автор продемонстрував глибоку обізнаність з емпіричним матеріалом, що ліг в основу дисертації. Дослідження спирається на ґрунтовну джерельну

базу (більшість використаних джерел є іноземними), необхідну для такого роду досліджень.

Здійснений аналіз дисертації М.В. Куяна, рівень наукової дискусії, який дисертант веде на її сторінках з іншими науковцями, та сформульовані в роботі положення наукової новизни дозволяють зробити висновок, що мета дослідження досягнута і поставлені завдання виконано.

Дисертація є самостійним і завершеним науковим дослідженням.

Значення результатів дослідження для науки і практики. Сформульовані у дисертації висновки і пропозиції мають теоретичне та практичне значення, вони можуть бути корисними для ґрунтовного розуміння застосування норм про правонаступництво ЄС щодо держав-членів. Зокрема, це має виключне значення в контексті євроінтеграційних прагнень України. Тому висновки дисертації можуть бути корисними для формування міжнародно-правової позиції України у переговорних процесах. Практична цінність цього дослідження полягає також у розробці конкретних рекомендацій для органів виконавчої та законодавчої влади нашої держави. Матеріали дисертації також знадобляться у навчально-методичному процесі для розробки робочих навчальних програм проведення занять з таких дисциплін, як: «Право Європейського Союзу», «Міжнародне право», «Право міжнародних організацій».

Зауваження і дискусійні положення дисертації. Відзначаючи наукову новизну і практичну значимість наданої дисертації, слід зазначити, що робота не позбавлена спірних та дискусійних положень.

1. Дисертант неодноразово в тексті роботи вживає термін «верховенство права ЄС». Такий вислів зустрічається і у інших дослідників, однак таке запозичення є в своїй основі помилковим. В англійській мові це вислів звучить як «supremacy of EU law», що перекладається як «примат», і аж ніяк як «верховенство». Натомість в випадку перекладу як «верховенство» вживається інший термін, відомий по вислову «role of law» (верховенство права). Окрім очевидно помилкового перекладу виникає і інша проблема, яка

веде до термінологічної плутанини: а саме, коли серед цінностей права ЄС називають «принцип верховенства права ЄС», який забезпечує дієвість в праві ЄС «принципу верховенства права», але вже як основи конституційної демократії держав-членів. Однак як за природою, так і за змістом це абсолютно різні правові принципи.

2. Дисертант помилково вважає, що «універсальні норми Віденських конвенцій про правонаступництво можуть використовуватись для порівняння загальних правових підстав та об'єктів правонаступництва ЄС». ЄС не став стороною жодної з універсальних міжнародно-правових конвенцій про правонаступництво. Однак можна говорити про застосовність звичаєвого міжнародного права, яке наразі переважно і регулює відносини міжнародно-правового наступництва. Чи можуть бути застосованими норми відповідних конвенцій для з'ясування змісту звичаєвих норм? Не виключено, але для цього сторони повинні це погодити між собою і це, очевидно, може стати предметом окремого дослідження. Сам ЄС також міг би відповідним актом визначити власну правову позицію щодо правонаступництва, але не зробив цього, із чого слідує, що основу складають звичаєві норми міжнародного права та власна правова практика. І в цьому сенсі дисертант абсолютно правильно зазначає, що «встановлений у ДЄС та ДФЄС поділ компетенції між Союзом та державами-членами визначає зміст та обсяг наступництва Союзом суверенних прав його держав-членів і їх функцій та водночас зміст і обсяг наступництва Союзом прав Європейського Співтовариства з урахуванням розширення компетенції Союзу згідно з Лісабонським договором».

3. Автор наводить на стор. 32 цитату К. Маїлунца про те, що правонаступництво «здійснюється на функціональній основі, а не на територіальній, що є характерним для правонаступництва держави». На мою думку, такий вислів потребував би критичного коментаря. Справа в тому, що будь-який міжнародний договір укладається щодо території, на яку поширюється суверенітет держави учасниці. Отже, в разі розпаду такої держави або виділення з неї певної території, виникатиме питання

правонаступництва не лише щодо прав і обов'язків за договором, а і щодо території, на яку він поширювався при укладенні. Тому, на мою думку, територіальний принцип зберігається. Цікавим є ставлення дисертанта до такої оцінки територіальної складової правонаступництва щодо міжнародних договорів.

4. В роботі наведені приклади правонаступництва міжнародних міжурядових організацій, зокрема ООН щодо Ліги Націй. Було б цікавим почути від дисертанта його думки щодо можливості неповного правонаступництва міжнародних міжурядових організацій. Або навіть допустимості «*tabula rasa*». Тобто постає питання про межі розсуду керівних органів міжнародної міжурядової організації в разі реалізації правонаступництва. Мабуть таке питання є гіпотетичним щодо міжнародних договорів, однак воно не виглядає, на мою думку, таким щодо майна організації-попередниці, якщо воно обтяжене боргами чи зобов'язаннями.

5. У дисертації аргументовано, що принцип надання повноважень (ст. 4(1), 5 ДЄС) декларує наступництво Союзом стосовно держав-членів щодо відповідальності за виконання функцій публічної влади та за міжнародні відносини відповідних територій. Водночас у роботі також акцентовано на положеннях ст. 4(2) ДЄС щодо виключної відповідальності держав-членів за їх національну безпеку та поваги Союзом головних функцій держав, включно з гарантуванням територіальної цілісності. Цікаво почути позицію дисертанта щодо можливості передавання державами Союзу функції забезпечення національної безпеки і оборони, чи “організаційне правонаступництво” не може охопити цю сферу за умов поглиблення інтеграції? І як тоді кваліфікувати ту обставину, що ЄС уже здійснює спільну політику безпеки і оборони (ст. 42–46 ДЄС), чи є це окремою формою співпраці Союзу і його держав-членів, паралельною організаційному правонаступництву, чи дисертаційна модель потребує уточнення щодо сфер, які не можуть бути предметом організаційного правонаступництва?

6. Дисертант обґрунтовує організаційне правонаступництво ЄС стосовно держав-членів як перехід відповідальності за виконання функцій публічної влади та зміну обсягу міжнародної правосуб'єктності держави при набутті членства, з юридичною підставою — договором про приєднання (ст. 49 ДЄС). У роботі лише побіжно згадано рішення Суду ЄС у справі *Wightman* щодо можливості відкликання повідомлення про вихід, але не запропоновано юридичної кваліфікації виходу держави з ЄС і його наслідків для попередньо переданих повноважень (з урахуванням ст. 50 ДЄС та прецеденту *Brexit*). У зв'язку з наведеним цікаво було б почути думку дисертанта щодо юридичної кваліфікації такого “зворотнього руху”, чи можна це вважати “правовідновленням організаційного правонаступництва”, чи це є самостійним новим правонаступництвом іншого роду (держава знову стає носієм компетенції, яку раніше частково поділяла з Союзом)? І чи узгоджується факт, що Угода про вихід Великої Британії з ЄС передбачала перехідний період та збереження дії масиву права ЄС, із тезою дисертації про договірний характер юридичної підстави цього виду правонаступництва?

Зазначені зауваження, не вплинули на якість проведеного дослідження та запрошують автора підчас захисту до наукової дискусії.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. У дисертаційній роботі М.В. Куяна запропоноване розв'язання важливих сучасних, пов'язаних з функціонуванням правової системи ЄС та стратегією вступу України до Європейського Союзу. Дисертація виконана переважно у відповідності до визначеного предмету, відзначається належним науково-теоретичним рівнем, новизною підходу до вирішення поставлених наукових завдань. Отримані дослідником висновки переважно є логічними та обґрунтованими і містять цікаві узагальнення.

Теоретичне та практичне значення дисертації підтверджується використанням її висновків на практиці в наукових статтях, надрукованих у фахових виданнях, обговоренням проблем, піднятих в дисертації, на науково-практичних конференціях.

Вимоги академічної доброчесності в дисертації та наукових працях дотримані.

Робота відповідає спеціальності 293 – «Міжнародне право».

Загальний висновок щодо відповідності роботи встановленим вимогам МОН України. На підставі вище викладеного вважаю, що дисертація на тему «Інститут правонаступництва в праві Європейського Союзу» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові теоретично обґрунтовані результати. Дисертація та її анотація відповідають вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії і встановлені Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 року № 44 (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 року № 341, від 19.05.2023 року № 502 та від 03.05.2024 року № 507), та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 року № 40. Автор дисертації – Михайло Володимирович Куян, за результатами і на підставі публічного захисту в установленому порядку, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право».

Опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
виконуючий обов'язки завідувача кафедри
порівняльного і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних
відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, член-кореспондент
Національної академії правових наук України**

Михайло БУРОМЕНСЬКИЙ